

ELS MOLINS FARINERS DEL RIU SET

Josep Estradé i Prenafeta

Em sembla escaient, ara que encara hi som a temps, conèixer una mica més dels molins fariners que, en una època no molt llunyana (posem uns seixanta anys) molien el gra, valent-se de l'aigua que llavors baixava pel Set, el nostre juganer i eixerit riuet, per tal que els nostres descendents en puguin tenir fidel notícia.

Vist el caudal actual del riu, és evident que els nivells pluviomètrics no son avui els mateixos o que l'explotació del seu aquífer no s'ha fet adequadament. Avui, aquells molins, dels que sols en queden relíquies ruïnoses, lluitant per no desaparèixer del tot, no podrien funcionar amb l'aigua del riu, que ara sols porta aigua els dies de fortes pluges i la major part de l'any roman sec.

He recorregut tot el curs del riu per poder observar sobre el terreny els vestigis dels molins, que, malgrat estar quasi tots en ruïnes, penso constitueixen un ric patrimoni històric.

Amb els germans Vall-Llosera, vàrem començar un humil treball per tenir coneixement dels molins que restaven dempeus a la vora del Set. El que en un principi havia de ser un senzill treball, s'ha transformat en un ampli estudi d'investigació, en part per la incorporació de les tasques efectuades per Josep Rubió i Sobrepera, de Cervià, junt amb un altre company d'estudis, premiat en el 7 Concurs Juvenil de Recerca sobre l'Home i els Processos productius, l'any 1992, amb el títol "Els molins fariners de les rodalies de Cervià de les Garrigues".

Aquests treballs estan centrats en els molins de Les Basses i Molinou, ubicats al terme de Cervià, però, molt del contingut, es pot aplicar també als altres molins, dels que fem examen en el text del llibre.

Naturalment, no m'oblido de donar les gràcies als mencionats, per la seva aportació, sobre tot tècnica, agraint-los la documentació facilitada.

ANTECEDENTS

En els segles XVIII i XIX el molí fariner era, a les nostres contrades, una de les poques indústries a la pagesia catalana.

La supervivència i la utilització dels molins em fa pensar que la seva situació i concentració no era, de cap manera, escollida a l'atzar. Es tingué en compte, en primer lloc, la presència d'un cabdal d'aigua, amb un recorregut adequat, en segon, un paratge on hi hagués un desequilibri de nivell per assegurar-hi un salt i per últim, una roca o terreny apropiat per a construir-hi el molí i enfondir-hi el cacau.

Naturalment, condicionava molt, també, el que hi hagués a la vora bones comunicacions.

La part mecànica dels molins fariners estava integrada per aparells de pedra, objectes de fusta, de ferro i d'aram.

De pedra, hi havia les dues moles, de ferro, els cercols dels rodets per evitar-ne el desgast per l'aigua que contínuament vomitava la canal.

Podem assegurar que la major part dels molins, foren fets durant l'edat moderna, encara que molts senyals ens porten a dir que apareixerien durant l'edat mitjana.

La velocitat de la mòlta era diferent segons la potència – el salt- del molí.

En un molí de salt mitjà, calia calcular, per moldre un sac (una quartera), un parell d'hores i unes quatre, si el mateix sac el volies més fi. Per aquest motiu, l'únic sistema que tenien els moliners per

augmentar el rendiment, era fer més gran el desnivell del salt, incrementant així la força de l'aigua.

Amb la manifestació industrial, començada al S. XIX, els molins fariners anaven a mal borràs. Cal fer notícia que molts molins, als nostres contorns, desaparegueren en els aiguats coneguts com el de Santa Tecla i el de l'any 1907.

La guerra civil va influir força que es prohibís de moldre als molins que encara treballaven. Segellaven les moles. Els moliners tenien escassa compensació que no els saldava el dany en no poder moldre. Encara que alguns treballaven d'amagatotis, de nit, capejant les il·legalitats.

Paral·lelament, els molins s'havien fet vells i el jovent no en volia saber res.

Actualment, de molins fariners en actiu, no en queda cap. Algun es manté com a museu. Concretament, a Montblanc n'hi ha un que pot visitar-se en dies convinguts.

Avui dia, encara podem trobar dempeus, el molí del Carinyo de L'Albi, al barranc dels Gorgs, conservat força bé, però amb sospita que es pugui deixar arruïnar o, fins i tot, que s'enderroqui. Si no s'actua aviat, pensant en la seva conservació, tot serà a terra, amb la qual cosa es perdria un record ben simbòlic del que fou, per molts segles, la vida de cada dia de gran part de la gent camperola de les nostres Garrigues.

MESTRES MOLINERS

Si en aquest llibre esmentem els molins fariners i en fem judici, perquè hauríem de deixar exclosos els mestres o les persones enteses en la seva construcció, si més no, els seus arranjadors? Si els teníem a casa nostra!

Havia sentit comentar, de jove, que els avantpassats de la Roser del Ton, eren uns consumats mestres en els molins, foren d'oli o fariners. Aquella llar tenia l'apel·latiu de "Cal Ton Moliner". Alguns dels grans – ja en queden pocs – encara havien fet servir aquesta patronímica. Aquest moteig s'allargà fins al seu padrí, Ramon del Ton. Ell i el seu pare formaven una parella destra, principalment amb els cargols que modelaven, tasca en la que no els igualava ningú.

Dono crèdit als nostres padrins d'aquest testimoniatge, però em refermo en conclusions viscudes per la meua persona: en primer terme, recent acabada la guerra, vaig anar a Cornudella a moldre blat a un molí fariner que havia engegat altra volta en aquell temps d'estraperlo. El vell moliner em digué que l'havien bastit uns del Villosell, quan van conèixer que jo era d'allí. És possible que foren els esmentats. Amb més raó encara, a Montblanc, hi ha un molí en el qual hi ha una inscripció, molt malparada pel temps, però on encara s'hi pot llegir: "del Vilosell 18..."

Amb aquesta humil narració, testimonio que al meu poble (El Vilosell) hi havia una estirp de persones dedicades a posar en marxa els molins. Avui ho farien els mecànics.

EL RIU SET

El riu Set és afluent del Segre, que neix a Sant Miquel de la Tosca, al peu de la Serra La Llena, desemboca a Sudanell i és l'arteria fluvial principal de la Comarca de Les Garrigues.

Té un curs de cinquanta quilòmetres i dos-cents cinquanta quilòmetres quadrats de conca.

Travessa els termes de Pobla de Cérvol, El Vilosell, L'Albi, Cervià de les Garrigues, L'Albagés, El Cogul i Aspa, s'escorre després pel d'Alfés i traspunxa els de Sunyer, Montoliu i, prop de Sudanell, fa cap al Segre, passada l'Autopista.

A una i altra banda del mateix riu, hi ha vallades, gairebé seques tot l'any, a causa de l'estructura del terreny i les condicions climatològiques. Quan plou, les pluges són normalment torrencials.

No voldria, però, deixar d'anomenar els barrancs principals que el nodreixen:

Per la seva dreta, el dels Gorgs – riu en alguns llibres de Geografia – que passa pel mig de L'Albi, neix a la font del mateix nom, en terme del Vilosell, i fa l'aiguabarreig al Set abans de Cervià.

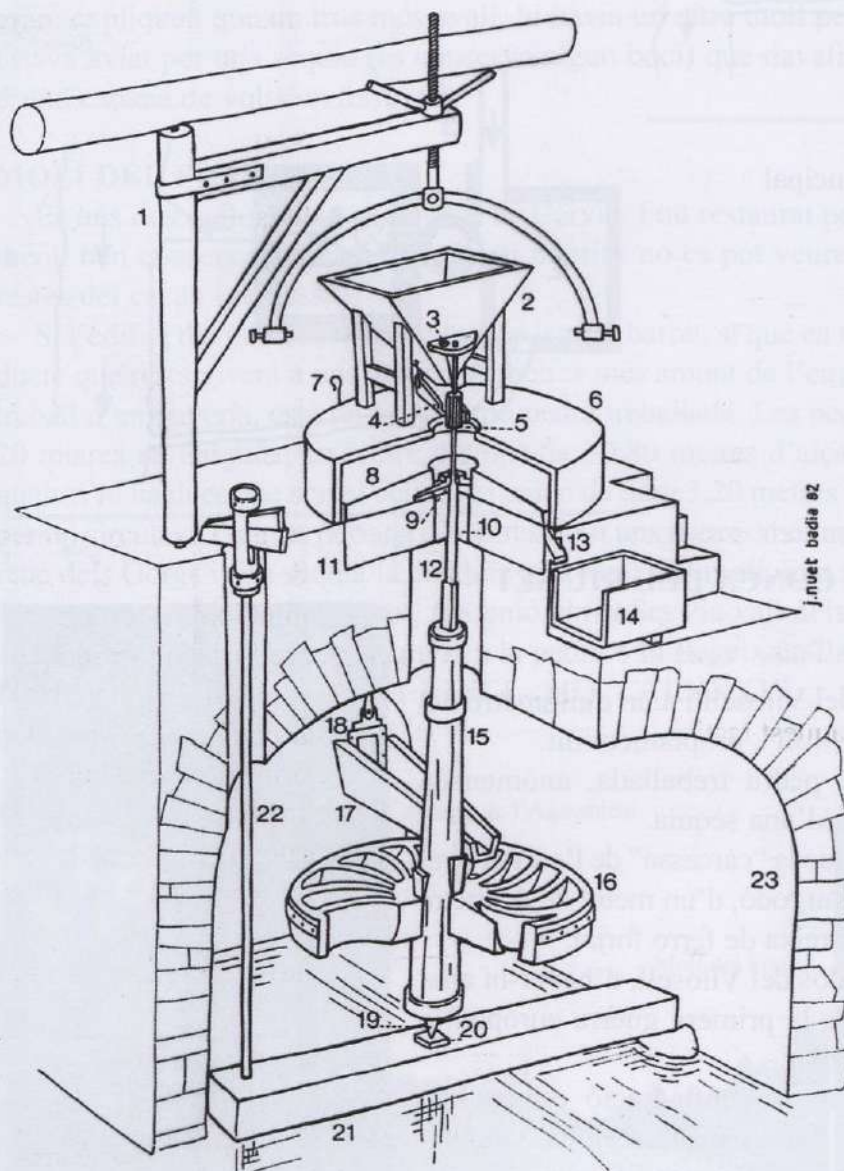
La Vall dels Marquesos, on desemboca enllà del Molinou i prop d'Aspa, vessa la riera de Melons,

que neix al terme de Castellldans.

Per l'esquerra, tenim, en primer terme, les Valls de Les Obredes i de la Fumada, que s'uneixen i davallen a prop de Cervià.

El fondal de l'Oró, que fa cap entre Les Besses i el Molinou.

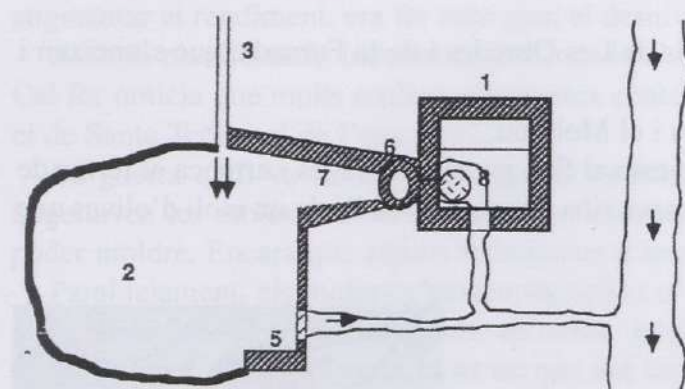
I com a última de renom, la Vall de Reig, que vessa al Set, passa L'Albagés i arrenca al terme de Juncosa. Aquesta Vall té la particularitat que en la seva riba antigament hi havia un molí d'olives que se'n conserva en part actualment.

Conca del riu Set

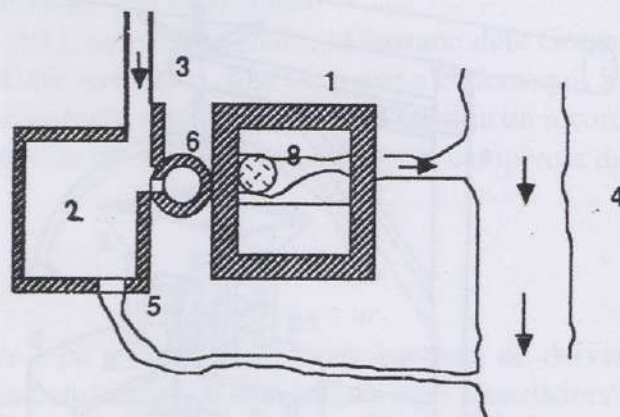
Esquema dels mecanismes d'un molí fariner. Autor S. Nuet Badia

Les peces principals són: la cabra (1); la tremuja (2); el graduador (3); el canalot (4); la filosea (5); el riscle (6); l'engegador (7); la mola volandera (8); la nadilla (9); la boixa (10); la mola sotana (11); el coll-ferro (12); el farinal (13); la farinera (14); l'arbre (15); el rodet (16); la canal (17); el pany (18); l'agulla (19); el dau (20); el banc (21); l'alçador (22); el carcavà (23).

Planta del Molí Nou S.XVIII

Planta del Molí de les Besses S. XIV

- 1- Edificació principal
- 2- Bassa
- 3- Rec
- 4- Riu Set
- 5- Vessador
- 6- Pou
- 7- Corredor
- 8- Mola

ELS MOLINS FARINERS DE LA CONCA DEL RIU SET

EL MOLÍ

El primer de tots, ubicat al terme del Vilosell i a un quilòmetre del poble, sempre ha estat anomenat "El Molí", pròpiament dit.

Una resclosa ben conservada de pedra treballada, anomenada "peixera" hi conduïa l'aigua per mitjà d'una sèquia.

Tot ell és un munt de runes, encara que la "carcassa" de l'edifici avui dia es manté sòlida. Destaca el seu cacau rodó, d'un metre de diàmetre i un fons d'uns 8 metres, tapat per una reixa de ferro forjat.

Sentia explicar al pare, essent tots dos del Vilosell, d'haver-hi anat a la seva joventesa (uns anys abans de la primera guerra europea) a moldre blat.

Durant la conflagració esmentada, en Joan Planes, de Barcelona, vinculat al poble on tenia casa i finques, el convertí en una serradora de fusta.

MOLÍ DEL NORO

Avui dia porta aquest nom, per haver comprat aquest pagès el camp que hi havia tocant. Quan feia servitud, era el Molí del Pau Anton, un hisendat de Pobla de Cérvoles. Segurament fou uns dels que van desaparèixer a l'aiguat de Santa Tecla.

Està situat a uns tres-cents metres més avall que l'anterior i aprofitava l'aigua del primer molí.

Els esbarzers i les bardisses han tapat el seu emplaçament, però jo recordo abastament haver-hi vist una paret dempeus i el cacau. Les

pedres de la sotamola les anàrem a buscar, farà uns cinquanta anys, per fer un pont a un barranc que conduïa a la bassa, en fer un camí de carro i aquest camí transcórrer per una part de la bassa. Avui és poden veure exposades en un xalet del poble. El seu amo les reemplaça per uns tubs de formigó.

MOLÍ DEL ROSSELLÓ

Aquest molí ja està situat al terme de l'Albi, a dos quilòmetres del poble. Com tots els altres, sols resta en peus l'esquelet de l'edifici, amb el seu cacau i la bassa, força conservat. La resclosa per captar l'aigua és uns tres-cents metres més amunt, quasi en terme del Vilosell. Refermant-se amb gent gran, expliquen que un tros més avall, hi havia un altre molí petit i, ben segur, del mateix amo, que estava aviat per una sèquia (es conserva algun bocí) que davallava del rosselló. Avui, fa l'aparença d'una cabana de volta en terregall.

MOLÍ DEL FRARE

És uns dos quilòmetres riu amunt de Cervià. Fou restaurat per a segona residència. Està, naturalment, ben conservat, encara que el seu interior no es pot veure. Està tancat. Només queden enfora restes del cacau i la bassa.

Si l'edifici del molí, no té gaire interès, en ser barrat, si que en té i força ben remarcant, un pont-aqüeducte que resta vivent a uns dos-cents metres més amunt de l'emplaçament del molí. Aquest magnífic treball d'enginyeria, està fet tot ell amb pedra treballada. Les peces de la canal d'amunt el pont tenen 20 metres de llargada, un metre d'amplada i 0,80 metres d'alçada i la formen vuit d'elles, entre les quals n'hi ha dues que son al bell mig i tenen de llarg 3,20 metres i les baranes, de 0,10 metres de gruix, per on circulava l'aigua, portada d'una resclosa uns metres més amunt del riu Set. Llavors, salva el barranc dels Gorgs i una sèquia la conduïa a la bassa del molí, junt amb la dels Gorgs.

Cent metres més avall del pont, fan unió el riu Set i la vall dels Gorgs.

Al mig del pont-aqüeducte i gravat a la pedra s'hi llegeix en llatí la inscripció següent:

LABOR IMPROBUS OMNIA VINCI - MDCCCLXXXVI

(El treball dur ho venç tot) 1876

Canalera de l'Aqüeducte

Molí del Frare

Pont de l'Aqüeducte

MOLÍ DEL QUIMET

Uns quatre-cents metres abans de Cervià, estava emplaçat aquest molí. L'edifici avui serveix de cabana o magatzem. La bassa és avui un hort en forma rectangular. Té una llargada de seixanta metres, dinou d'ample i 1,75 metres d'alçada, mides que representen aproximadament uns 2.000 metres cúbics, és a dir, dos milions de litres d'aigua. Tot el seu contorn és de pedra treballada amb

carreus molt grossos. Devien tindre a prop la pedrera. El cacau, a un angle de la bassa, tocant, naturalment, el molí. Remarca al front de la bassa una obertura mol esvelta, com si fos una porta feta per poder-hi buidar el llacor que s'acumula amb el temps, ja que als seus costats hi ha un regueró, que se suposa que tenia una planxa de fusta o ferro desplaçable que la preservava de la fuga de l'aigua. Aquest treball no és vist en cap altre molí. En una llinda, llegim any 1846, en una altra 17.

Una Sèquia d'una resclosa més amunt, subministrava l'aigua, així com a horts que es trobaven al seu camí.

MOLÍ DEL LLOVERA

Identificat per la veu d'en Miquel Martí, de Cervià, aquest molí, era al peu del poble, lloc anomenat Penal. No n'hi ha ni rastre. Fou a l'aiguat de Santa Tecla que va desaparèixer. Unes pedres de l'emplaçament foren sostretes fa uns anys per algun altre treball.

MOLÍ DE LES BESSES

Bastit a uns tres quilòmetres de Cervià, avall del poble. Fou construït l'any 1359, quan aquest poble pertanyia a la jurisdicció de Poblet.

Es conserva la seva estructura i a les runes interiors hi ha diverses reconstruccions. Una gran volta cobreix la meitat de la seva estança.

Façana principal

La sota mola

Davall seu, és dona a conèixer el lloc on es molia. La porta d'accés és de pedra dovel·lada amb un arc. La seva bassa va desaparèixer en efectuar la pista i entrada a l'ombrada que hi ha enfront. Sols queda tocant al molí, un petit arrambament de terra on es pot veure el cacau rodó de 1,50 metres de diàmetre. A causa dels aiguats posteriors al seu desús, en resta bona part cobert de terra. Una sèquia de l'anomenada "peixera", prop del pont del Diable, hi conduïa l'aigua. Continuà en actiu fins uns anys després d'acabada la guerra.

Molí del Quimet

Obertura de desguàs

Escala per tirar el gra.

MOLINOU

Situat a un quilòmetre més avall de Les Besses. Un reguer acollia l'aigua, sols deixar-la anar Les Besses i el feia anar. A més, aprofitava la que portava la Vall dels Escots.

Sent l'embassament allunyat uns 8 metres del cacau del molí, hi ha una mina, força ben conservada, per a salvar l'escull d'un petit monticle, que hi conduïa l'aigua. Té una llargada de 12 metres i 1 metre d'ample i, tant al sostre com als costats, unes lloses de pedra ben treballada. L'edifici, pròpiament dit, està en ruïnes, encara que entremig, s'hi contempla una arcada i els encaixos, les piques i la mola. Al llindar de la porta s'hi llegeix, amb unes abreviacions, això: P.E. M.V. de C.V. Any 1780

Al seu costat – segurament era l'habitatge – hi ha un petit estatge. A la seva llinda hi ha l'anagrama del Cor de Maria.

La seva barbacana o ràfec de la teulada (que és va enfonsar l'última nevada, sobre l'any 85) és d'una

Façana Principal del Molí Nou.

Bassa i entrada al passadís del cacau.

Mina o passadís
de la bassa al cacau.

bellesa rellevant, de colors molt ben conservats i vistosos.

Encara que l'edifici és de l'any 1780, es conserva la característica dels vells molins medievals dels segles XII – XIV i va perllongar la vida fins els anys de la guerra civil.

MOLÍ DEL SINTET

Està situat a uns dos quilòmetres de l'Albagés. Hem fet gestions i hem parlat amb el senyor Iglèsies, l'amo del molí, i ens ha dit que veritablement el local es va projectar per fer farina.

Avui encara està ben conservat, principalment el taulat, quan a tots és el primer que es descompon. Es feu la resclosa, la sèquia,

Vista general
del molí del Sintet

Molí del Roig o Civit.

Bassa i entrada al Cacau.

la bassa i el cacau, encara en vivència, però, diu el senyor Iglèsies, que el seu padrí li va explicar que hi va haver discrepàncies, en no entendre el grup que pretenia fer-lo anar, per muntar l'estructura interior en l'aportació dels diners. D'aquesta manera, ja mai ha estat un molí fariner, ni tan sols s'hi va posar cap utensili.

MOLÍ DEL ROIG DE L'ALBAGÉS

La seva construcció potser és més recent que la dels altres que hem vist. És força significativa la seva bassa, peticona, amb tres cares aprofitades del terreny roquerós. L'altra cara, serveix de paret a la bassa i al molí que dona al riu. El cacau és quadrat.

El seu emplaçament fou estudiat de cara a l'economia en edificar-la.

MOLÍ DEL CIVIT

Està situat a prop d'un quilòmetre del Cogul, en el seu terme. El seu edifici es nota bastant ben conservat, inclús estan les portes tancades. És dona a conèixer una bona bassa, encara que el terraplè de la carretera n'hi prengué un bon tros.

Vista general del molí del Civit.

MOLÍ DEL XON

És al terme d'Aspa. Aquest molí durà força anys, que feu servitud, amb força, aleshores, motriu. El seu complex és ruïnós. S'aprecien la bassa i el cacau, amb dues entrades d'aigua. Dintre, el seu parament es guarda conservat. S'hi pot veure la separació de dos trencalls. Segurament es podia suposar que era possible el funcionament de dues moles.

Encara, a la façana, s'hi pot llegir: "Molino harinero".

MOLÍ DEL FANGUIXET

Al terme d'Alfés i prop del poble. Per la seva construcció, entre les ruïnes que s'hi contemples, es pot assemblar a un molí d'oli. Ens refermem, per la veu de gent gran del poble, que, al mateix emplaçament, hi tenien vida dos molins fariners, ja que una bassa és a l'altre costat de la carretera.

Passat Alfés, el juganer riu Set fa via pels plans de Sunyer i Montoliu. Possiblement, sent aquests terrenys molt plans, dificultessin la construcció de molins, fins a la desembocadura al Segre, al terme de Sudanell, passada l'autopista.

Comenten, encara, també gent gran, que al seu terme hi havia un molí, anomenat del Tafall.

Podríem associar en aquest treball, el molí del Carinyo, a la vorera dels Gorgs, en terme de

l'Albi. Tant l'edifici, com tot el sistema propi dels molins fariners, resta amb molta cura, malgrat del temps que no fa utilitat. Està situat a un quilòmetre, rierol avall, del poble de l'Albi.

Uns dos quilòmetres avall d'aquest molí, a la riba dels Gorgs i a prop de l'aqüeducte del Frare, hi ha un pou de gel. És una obra digna d'admirar per la finor de la seva construcció, tota de silleria. Els grossíssims carreus de pedra, donen lloc a un ample espai d'aforament i l'arqueig, que té capacitat d'encabir molts metres cúbics.

RESUM GENERAL DELS MOLINS

L'hereu del molins	Terme del Vilosell
Molí del Noro – Pau Anton	“ “
Molí del Rosselló	Terme de l'Albi
Molí del Rosselló (altre)	“ “
Molí del Frare	Terme de Cervià
Molí del Quimet	“ “
Molí del Llovera	“ “
Molí de les Besses	“ “

ANÈCDOTES I FETS QUE HEM

Molí Nou	“ “
Molí del Sintet	Terme d'Albagés
Molí del Roig	“ “
Molí del Civit	Terme de Cogul
Molí del Xon	Terme d'Aspa
Molí Fanguixet	Terme d'Alfés
Total de molins a Les Garrigues	13
Total de molins al Segrià	2

Nota aclaridora.- Podríem excloure d'aquest resum el molí del Sintet que no fou mai molí fariner i incloure el del Carinyo, a la riba dels Gorgs i també el del Tafalla, a Sudanell.

DESCOBERT AL LLARG DEL RIU SET

On neix el riu Set? On havia de ser, al lloc més joliu i fresquívol de Les Garrigues, en set fonts que hi ha davall d'un sallent de pedra tosca.

Segurament quan planificaren la construcció de la font, hi col·locaren set rajos, en membraça del nom del riu, on allí començà a fer camí.

Si és temps de pluges abundants, hi davalla, per damunt de la pedra tosca, una cascada amb semblança de les que trobem al Monestir de Pedra.

A cinquanta metres, hi ha l'ermita de Sant Miquel, dita de la Tosca.

Fins l'adveniment de la guerra, era l'habitatge d'un ermità. El lloc on avui se celebra el dinar de la festivitat del Sant, era, llavors, un hort, on aquell estadant hi feia planter de verdures, força afluït pels pagesos dels contorns.

De Sant Miquel de la Tosca, se'n podria parlar molt. Ho deixo, en part, perquè en Lluís Nogué en feu una edició de llibres amb motiu del cinquè centenari de la seva existència. Amb tot, no deixo de banda comentar una adient poesia d'en Carles Mas que feu d'aquella efemèride, en coincidir que també la celebraven les ermites de la Santíssima Trinitat de l'Espluga i la Verge dels Torrents de Vimbodí.

Diu així:

A la Tosca Sant Miquel,
com claraboia del cel,
com a cérvola poruga:
la Trinitat de l'Espluga.
Resguardada de tot vent,

n'és la Verge del Torrent
com les altres, tan antiga,
llevat d'un mateix forment:
que tres grans, ja fan espiga.
Cinc-cents anys s'han escotat

quan l'ermitatge floria:
algun camí n'ha quedat,
amb rovell d'eternitat
i l'amor de cada dia.

Amb poques paraules, voldria deixar constància del que avui dia es fa per la festivitat de Sant Miquel.

El dissabte, després del 8 de maig (antigament era aquest dia el de la festa), missa en honor del sant, ballada de sardanes i degustació de la típica paella de germanor per tots els assistents. Ah! I sense deixar de fer memòria de les nostres "orelletes".

Saltironant, feia camí i regava els horts familiars que es trobaven en el seu recorregut (avui no en queda cap) fins a arribar a la resclosa, passat el pont de la carretera del Vilosell a la Pobla, per conduir l'aigua, mitjançant una sèquia al primer molí fariner de la seva conca.

El podrien batejar com l'hereu dels molins en ser el primer acomodat a la seva riba; endemés és l'únic que no té pròpiament nom.

He trobat escaient, abans de continuar el relat, reproduir una oda d'Angelet i Garriga, al·lusiva als molins fariners:

Jo sóc un molí
I ben poc viuria
sense l'alegria
que el riu deixa en mi.
Negre, el pa seria
si no fos la llum
que l'aigua en mi cria.
Oh! Blat que consum
la meva alegria!

Quan a l'hereu dels molins no era necessària l'aigua, batejava davall de la resclosa o presa, proporcionant un enorme toll, que en els anys de la meua joventesa, era on apreníem les primeres nocions de natació. L'anomenàvem "la peixera".

"La Vella Molinera", com se la coneixia al Vilosell, on tenia una casa, fou l'última farinera de fer rutllar el molí. Acabada la guerra, molts cops treia el cap per casa, potser buscant un tros de pa. Tenia més de 80 anys, quan va morir, pels vols del 1945-50. Ella fou testimoni de l'aiguat de Santa Tecla, l'any 1874, quan tenia 7 o 8 anys. Comentava que hagueren de resguardar-se de la tempesta a la cova de les Arnes, situada al camí del Vilosell al molí, durant tres dies i tres nits que ploqué a bots i a barrals.

Comenta en Miquel Martí en el seu llibre "Passejant-nos pel riu Set", que un fill d'aquesta dona, acabà els seus anys a Cervià, li contà que la seva padrina estava embarassada i tingueren que sortir de nit del molí per la teulada, ja que l'aigua entrava per les finestres. El molí quedà negat amb més d'un metre de fang i rubina. Allí el riu passa molt estret i el seus pares tingueren molt fatic per tornar-lo a posar en actiu.

La Vella Molinera, visqué també l'aiguat de l'any 1907. Llavors era una mossa casada i treballava al molí, junt amb el seu marit, en "Quimet del Molí". Aquesta tempesta no durà tant, però Déu n'hi do de l'aigua que va caure! Fins i tot, s'endugué el pont de Lleida.

En les seves xerrades, deia que, a l'estiu, l'aigua sempre anava directa a la bassa del molí. Es donà el fet que en la tempesta, una de les gallines que campaven entorn del molí i de l'hort, és posà lloca i tenia tota la polladeta nascuda i, en intuir que s'apropava l'aiguat, s'els endugué a resguard, devall d'una balma i foren salvats tots els pollets.

Vagarejant a peu pel camí de carro, riu avall, anem a parar a la cova del Miracle, tota de pedra, una

enorme cavitat, on per sobre – si es temps d'humitat – s'hi sol derramar l'aigua del barranc del Pino.

He vist, més d'una vegada, si l'hivern és molt fred i les temperatures davallen de zero graus, que s'hi produeixen uns enormes canelobres de gel, que no tenen res a envejar als famosos que hi ha a les coves mallorquines.

Aquí s'acaba el camí de carro i n'agafem un de pas de cabra i, llavors, a un quilòmetre riu avall, ens encontrem amb la cova del Noro. Aquesta, no és a la vorera del Set. Potser els seus constructors pensaren allò que diu: “a la vora del riu no t'hi facis el niu”. És a uns cent metres, coster amunt. Té una cloenda amb una porta de fusta i que servia per encorralar algun ramat d'ovelles, si se'l pasturava per aquell contorn.

Prosseguint pel mateix vial, arribem a la cova Fosca, assentada al peu del riu, però en terme de la Pobla. Tota la vorera esquerra del riu, fins passat Cervià, és pobletana.

És una balma de grans dimensions, molt original, que els estadants de l'Albi –sent el seu propietari d'aquest poble – l'han posat en bones condicions d'endrecament i netedat. Segurament en temps molt llunyans fou habitatge humà, perquè s'hi ha trobat engrunes de ceràmica, utensilis i estris.

Estant ubicada a l'altre costat del riu, venint de l'Albi, hi ha construït un pontó per accedir-hi, si davalla aigua pel riu i, a la vegada, en aquell paratge, al costat de la font de la Teula, hi ha posat unes taules i uns fogons per tal que s'hi pugui fer acampada i dinars.

El primer diumenge de setembre, hi celebren missa pel motiu que en el lloc hi ha una imatge religiosa motejada com la Verge de la Cova.

Aquí el camí del mig desapareix. Cal agafar la pista que condueix a l'Albi i, abans d'arribar al poble, agafar el sender que ens portaria al Molí del Roselló.

Durant la meua època d'estudis al poble, a l'escola, a càrrec llavors pel mestre Pascual (q.e.p.r.), era molt típic fer excursions dintre del radi del nostre terme. Recordo que una d'elles la vàrem fer a la cova Fosca, on dinàrem. Com que aquesta cova és tocant al riu Set, jo em vaig emportar una xarxa de pescar, en saber que en els tolls que hi ha a prop hi havia peix.

Us preguntareu: Com és que a casa teníem un mallat de pescar?. Doncs, no solament en teníem, si no que avui encara podeu veure'l al meu museu. El meu padrí era fill de Linyola i, durant la seva joventut anava a pescar a l'estany d'Ivars. En vindre al Vilosell la portà, quan va saber que aquí se'n podia fer ús, i aquí, amb els seus amics, es tornaven pescadors i anaven als tolls del riu, i hi feien un bon xeflis.

En aquella excursió també la vàrem fer servir i obtinguérem bona pesca, la qual cosa dona fe que en aquells temps (fa uns seixanta anys), en el curs del Set, principalment a les gorgues, hi tenia vida el peix.

En aquest moment, és just fer entrar en escena al senyor Miquel Martí, de Cervià, una veritable enciclopèdia de l'història del riu Set. Comenta de Les Besses (poble): “Hi ha carta de població de l'abril de 1236. En el cens de 1359 hi consta amb 12 focs i l'església coberta de fusta. L'any 1800, el poble s'havia debilitat a conseqüència de la Guerra de Successió. El seus pobladors anaven desplaçant-se cap a Cervià, fins que el 1841 el lloc quedà totalment despoblat.

Hi continuaren fent vida els moliners, solament a l'estatge, on sobrevisqueren, amb un tros de terra i tenint cura d'animalons.

Hi ha guarda d'un llibre que, literalment, fa referència a l'horrorosa tragèdia que passaren els veïns de Les Besses.

Amb el temps, s'hi ha restaurat l'antiga església. S'hi ha emplaçat una original imatge de talla, la qual han batejat amb el nom de Santa Maria de les Besses, obra de l'escultor Mossèn Casanoves, apropiada al rústic terreny que s'hi manté, donant el gest d'auxili a aquella gent desventurada del “malastruc”.

I continua la documentada explicació de l'amic Miquel:

“Hi ha una llegenda del despoblat, que l'al.ludeix així:

En un lloc dintre del recinte, hi ha soterrada una campana d'or. Foren molts que ho cregueren, però d'altres, dissimuladament l'han escorcollat, i se sol dir:

Si la campana busqueu

està molt amagada,
qui no la trobada
no ha picat d'amunt seu.
No hi vagis mai sol
i menys d'amagat
ves-hi acompanyat
i en un dia de sol “

En Miquel ha confeccionat una documentada i curiosa relació dels últims 25 aplecs de Les Besses. Faig un toc d'atenció a les person-

es (autoritats o estaments culturals) que puguin tenir al seu abast fer que s'editi. D'aquesta manera, ell, home d'altres activitats, que els cervianencs coneixen bé, veuria coronat els seus anhels d'historiador - el seu llibre recentment publicat l'avalua prou bé - i tothom podria tenir constància del seu interessant contingut, sense pensar que hi té cap mena d'interès crematístic.

Com és de preveure hem de parlar de l'aplec a Les Besses. Aquest aplec es fa per la segona Pasqua, a l'ombrada que hi ha davant del molí. Aquet matí de caramelles, hi ha ballada de sardanes, després de la missa, a l'ermita.

Naturalment, després de la dansa més bella, l'estòmac necessita subministres, i es fa la menjucada a l'ombra dels arbres, amb força assistència de personal, la major part de Cervià.

On se celebra un aplec, generalment, hi sol haver una font (encara que la major part, canvien l'aigua pel bon Priorat i pel cava). Allí pels abstemis o aiguaders, si és que raja, n'hi tenen una. D'amunt hi ha unes rajoles gravades amb un escrit del poeta Josep Baixet, suposo de Cervià, de l'any 1985.

“Para't, vianant i sota aquesta arbreda,
descansa el peu i eixuga't la suor.
Dels brocs d'aquesta font beu l'aigua freda
i escolta com les aus fan la cançó “

He comentat “si és que raja” perquè el dia que la vaig veure no adollava. Som a Les Garrigues! Vaig pensar.

Una nit fosca com una gola de llop, circulàvem, el meu pare i jo, carregats d'olives del Cogul i Aspa, en direcció a Cervià, on les canviàvem per vi. Feia unes tres setmanes que aquell lloc havia vist el pas de tropes, en els esdeveniments de la guerra civil. En arribar en front de l'edifici del Molinou, estava a la seva porta, amb l'escopeta a les mans, l'amo, un vell casador.

Eren temps tenebrosos, amb vestigis i flats guerrers. Fins i tot, restaven soldats morts a les voreres del camí. Ni temps havien tingut per donar-los sepultura complerta! Quatre palades de terra, els havia

Restes de l'antic poblat de les Besses.

Ermita de Santa Maria de les Besses.

deixat a l'abast de les bestioles afamades. Quina pena! Quina misèria! De ben segur alguna mare, esposa o filllet, els esperava capficada pel que els podia haver passat...

No he pogut contenir-me de comentar aquelles imatges de desventura que ens portà aquella sagnant guerra i que tingueren aquells llocs per escenari.

Tornem al fil de l'història d'aquella nit. La guerra deixava molta penúria i tots els camins plens de malfactors. El vell moliner, en sentir soroll, va sospitar

que se l'hi acostava mala gent i es posà en vigilància. No passà res, ja que l'home era molt conegut del pare i ja ens havíem aturat allí el dia abans.

Jo anava davant amb un carro, el para darrera amb un altre, però aquella visió, des de la perspectiva dels meus quinze anys, mai s'ha esborrat de la meva ment.

Torna a entrar en acte en Miquel, "narrant el que és el penal dels cérvols"

Un cingle que a mida té trenta metres d'alçada – en vertical – i on, per la qualitat de la roca, s'hi feia la cacera dels cérvols.

El sistema consistia en una fusta o tauló que es posava de manera que una de les seves parts quedés fora del penya-segat. Al seu final s'hi posava sal – sabut és que totes les bestioles en tenen deliri. En sentir la flaira, la bestia per tal d'arribar-hi, és precipitava al buit i queia damunt d'un artefacte amb claus afilats, que s'havia deixat preparat, quedant morta o greument ferida.

Continua en Miquel la seva contalla, ara encarrilada a la Cova de les Gralles:

"Un fet ocorregut a la cova d'aquest nom, ubicada a l'obaga o sigui, a l'esquerra del riu. S'esqueia que un escamot de soldats carlistes patrullaven per aquells verals

i, en sobrevenir l'aiguat s'allotjaren dins de la cova per passar-hi la nit. Era durant la tempesta de l'any 1874, coneguda com la de Santa Tecla. Moriren tots ofegats i arrossegats pel corrent. Però, entre ells, hi

El penya-segat del salt per la cacera del cervol.

Cova de les Gralles.

havia el Macot de Cervià, que en sentir el soroll que portava la crescuda del riu, l'home no s'ho pensà gens i sortí per l'únic lloc possible – un passadís al costat de la cova – evitant d'aquesta manera una mort segura. Ell coneixia el terreny i així pogué escapar”.

Parla també de l'Hospital dels Traginers: lloc on hi passava el camí ral de Lleida a Reus, i que al seu pas i trobem, per una part la tènica roca, per l'altra, la que fou anomenada “l'Estamenya”, després de la tragèdia ocorreguda quan uns lladres van robar un trager que duia teixit d'estamenya.

Segurament ell s'hi devia resistir i el van assassinar. Fos per costum o de tradició tot vianant que passava, després del fet, deixava un rutlla o pedra al lloc on havien recollit el cadàver. En motiu d'aquella desgràcia, i en record d'aquell comerciant, quedà posat el nom a la roca.

Uns 500 metres abans d'arribar al Cogul, a la dreta del riu, s'hi troben les pintures rupestres anomenades del Moro, que pertanyen al període “Magdalenià”. Un guarda uniformat les vigila i explica detalladament la seva història, significat i característiques. És coneguda l'escena de la dansa de dones davant d'un home i les representacions de caceres.

Reproducció de les pintures rupestres de la cova del Moro.

Vista general de la cova del Moro. El Cogul.

Recurrent els llocs on podíem treure profit en la recerca sobre els molins, arribàrem al Cogul. Un pagès de 96 anys – en un estat mental envejable, ens contà, entre altres coses que no vénen al cas, que quan, durant la guerra, va anar al front, va atansar-se al Molí del Roig, per acomiadar-se d'un company que hi feia de moliner. Aquell dia, en digué el nostre informador que al molí hi havia molt gra. Indicà, també, que durant la postguerra, anaven a fer farina al molí del Xon d'Aspa.

Pel que he esbrinat i (fent ús del barbarisme garriguenc) en “resumides cuentas”, s'arriba a la conclusió que el molí del Vilosell va estar actiu fins a la primera guerra europea. Els altres, com el de les Besses, el Molinou, el del Civit i el del Xon d'Aspa, fins a la postguerra espanyola. Des llavors i durant anys, hi havia dificultat en obtenir pa, que era escàs i de “racionament”. Per aquest motiu, es buscaven els molins que d'amagat, molien blat i ordi. Tots els molins pertanyien a propietaris de bones hisendes.

Avui dia, resten encara: Cal Frare de Cervià, Cal Sintet de l'Albagés, Cal Civit del Cogul i potser en trobaríem d'altres.

En les dues ocasions que hem recorregut el riu Set, hem pogut constatar que tots els molins estan orientats de cara al migdia, la qual cosa prova que el sol, tan llavors com avui, és essencial per aquestes indústries. Penseu que a Les Garrigues, amb el clima que tenim, sols hi ha dos mesos de forta calor, tres o quatre de bonancencs i dels altres, lliura-te'n.

Possiblement, d'haver indagat més a fons, hagueren aflorat moltes anècdotes i fets ocorreguts a la riba del riu Set, però això sobrepassaria la intenció d'aquest estudi dels molins fariners.

No voldria acabar aquesta humil explicació, sense reconèixer l'ajut d'en Miquel Martí de Cervià, el qual, amb la seva xamosa i documentada memòria, ha fet possible arrodonir el contingut d'aquest treball. El meu agraïment, Miquel.

Els germans Vall.llosera, també han aportat el seu important gra de sorra, principalment amb les fotografies, que, per fer-les, buscant la perspectiva adequada, tingueren que improvisar difícils accessos, lluitant amb esbarzers i bardisses.

La feina ha resultat per mi gratificant. Localitzar i situar els molins de la conca del riu Set, era com una necessitat històrica.

Admeteu amb benevolència, qualsevol inexactitud, ja que bona part del contingut del treball, està basat en l'explicació, sempre amb bona voluntat, de persones, que m'han passat els coneixements propis o els rebuts dels seus avantpassats.

Breu diccionari moliner

Agulla: Peça cònica de coure o de ferro clavada a l'extrem inferior de l'arbre del rodet i amb la punta que balla en el dau del banc del molí.

Alçador: Barra de fusta o de ferro formada per l'agulla i el cap. Disposada verticalment del banc fins al nivell de la mola sotana del molí, serveix per a regular la separació de les moles, que s'aconsegueix situant els tascons necessaris en una entalla feta a posta en el cap de l'alçador.

Arbre: Barra de fusta, reforçada per argolles de ferro, que duu clavada a l'extrem inferior l'agulla i a la part superior el coll-ferro. L'arbre porta el rodet encaixat en la seva part baixa i suporta sobre el coll-ferro la mola volandera.

Banc: Biga de roure posada horitzontalment al fons del carcabà, sota el rodet del molí d'aigua, i que té al centre el dau on balla l'agulla de l'arbre.

Barra: Tronc de fusta o pedal de ferro utilitzat per moure l'alçador fent alçaprem.

Bassa: Dipòsit on s'atura i es disposa l'aigua d'un corrent destinada per a fer anar el molí.

Boixa: Peça cilíndrica de fusta compacta, perforada pel mig, encaixada dins l'ull de la mola sotana. Per dins la perforació de la boixa passa el coll-ferro. A la part superior de la boixa, hi ha una part de cànem amb seu, per a mantenir greixat aquest punt de fricció i el conjunt és cobert per un cuir clavat a la boixa, que s'ajusta perfectament al coll-ferro, per a evitar l'entrada del blat.

Cabra: Biga vertical giratòria amb un braç horitzontal, a l'extrem de la qual va unida una barra roscada, amb dos braços de ferro arquejats que serveixen per a traslladar i tombar la mola volandera.

Canal: 1. Rec; 2. Conducció, pròpia dels molins primitius, feta de fustes o d'un tronc buidat i col·locada en pendent que duu l'aigua del rec directament al rodet del molí; 3. Conducció, situada al fons del carcabà, per la qual surt, a pressió, l'aigua de la bassa o del pou i és projectada sobre el rodet. La canal es clou pel pany.

Canalot: Canal de fusta, dotada d'inclinació graduable i moviment lateral oscil·latori, que permet passar regularment el gra de la tremuja fins a l'ull de la mola.

Carcabà: Cambra o corredor, sovint cobert amb volta, situat sota l'obrador del molí, on hi ha el banc, l'arbre i el rodet, darrera el qual entra l'aigua que el fa voltar a través de la canal o del pany. Pel sòl del carcabà, generalment inundat, s'escorre l'aigua vers l'exterior, al riu, o una altra bassa o a un rec.

Coll-ferro: Barra de ferro, clavada al capdamunt de l'arbre, amb la part inferior de secció rectangular i la mitjana cilíndrica. L'extrem superior acabada amb secció quadrada que encaixa dins del forat central de la nadilla.

Dau: Peça cúbica de coure o ferro encaixada al banc, sobre la qual gira l'agulla de l'arbre, apunta-da en un cul d'ou.

Engegador: Extrem superior de la barra de ferro, prima, amb una nansa al capdamunt, la qual el

moliner corre amunt o avall segons vulgui tancar o obrir l'estallador del molí.

Escairador: Dispositiu compost per una mola sotana immòbil, un trull o pedra tranco-cònica que hi roda per damunt i un remenador de pales per a escairar el blat.

Estallador: Post que es posa com a comporta per a tancar i obrir el pas de l'aigua al rec o a la canal del molí.

Farinal: Forat o canaleta que hi ha a un costat del riscle del molí, per on cau la farina de les moles dins la farinera o al sac.

Farinera: Caixa o dipòsit de fusta on cau la farina procedent de les moles del molí.

Filoseta: Peça formada per una agulla de ferro, que travessa un cadell de fusta, unida per la part inferior a la nadilla i per la superior a la tremuja del molí d'aigua, que amb el seu moviment fa oscil·lar el canalot i caure el gra entre les moles. En els molins primitius és d'una sola peça de fusta.

Graduador: Peça de fusta en forma d'ala, clavada a la tremuja, que fa de suport a la filoseta i al pestell.

Mestre de molins: Persona entesa en molins, que construeix o bé n'adoba i els posa en funcionament.

Mola: Cadascuna de les dues pedres circulars, estriades a la cara de moldre, amb un forat al mig, del molí fariner. L'una, volta (volandera) sobre l'altra (sotana).

Mola sotana: Mola inferior, fixa, més gruixuda i pesant, del molí fariner.

Mola Volandera: Mola superior, mòbil, més prima i lleugera, pel molí fariner.

Nadilla: Peça de ferro que forma com dues pales, definides més primes a les puntes, al centre de la qual, més gruixut, duu un forat quadrat que s'ajusta a l'extrem superior del coll-ferro. Les dues pales encaixen al nadiller buidat a la cara inferior de la mola volandera, la qual sosté.

Pany: Mena d'estallador compost per un marc amb dues guies dins les quals hi ha la paleta. El pany va clavat a la paret que separa el carcabà de la bassa o el pou i serveix per a obrir o tancar el pas de l'aigua al rodet.

Pou: Construcció sòlida de pedra carejada, de planta quadrada o circular, situada a l'extrem de la bassa o bé separada, tocant al molí i que serveix per a aconseguir la màxima pressió de l'aigua. Al fons hi ha un pany i la canal que porta l'aigua al rodet.

Quartà: Mesura de grans de valor variable. A Lleida equival a 6,11 L.

Resclosa: Paret, palissada o munt de pedrenys col·locat a través d'un riu, canal o altre corrent d'aigua, per a alçar-ne el nivell d'aquesta i desviar-la del seu llit cap a un rec, molí, etc.

Riscle: Caixa, formada per una peça de fusta doblegada fins a unir-se els dos extrems, i una coberta, que clou l'espai on hi ha la mola volandera del molí fariner, per a evitar que la farina s'escampi pels costats.

Rodet: En el molí d'aigua, roda proveïda d'aletes guerdades o caixons, unida a l'arbre, que volta horitzontalment per l'impuls directe de l'aigua.

Segó: Conjunt de pellofes de blat moltes que se separen de la farina i és donat com a aliment als animals.

Tremuja: Caixa en forma de tronc de piràmide invertit, dins la qual és abocat el gra que s'ha de moldre, i que per l'obertura inferior de la caixa passa al canalot i d'aquest a les moles.

Vessador: Lloc per on s'escorren les aigües d'un molí.